

PRIVATAUS DOKUMENTO PATVIRTINIMO PRIEMONĖS LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAİKŠTYSTĖJE XIV AMŽIAUS PABAIGOJE–XV AMŽIUJE

Mindaugas Klovas

Doktorantas
Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto
Senovės ir viduramžių istorijos katedra
El. paštas: mindaugas@sifumokykla.lt

Santrauka. Straipsnio tikslas – ištirti seniausių žinomų privačių dokumentų patvirtinimo priemonių panaudojimą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje nuo XIV a. pabaigos iki XV a. pabaigos. Empirinę medžiagą sudarė daugiau nei 250 privačių dokumentų. Pagrindinės dokumentų patvirtinimo priemonės: antspaudavimas, liudininkų ir raštininko nurodymas, rečiau notaro patvirtinimas. Dokumentų patvirtinimo skirtumai sietini tiek su skirtingomis dokumentų rūšimis, tiek su skirtingomis raštijos tradicijomis.

Reikšminiai žodžiai: diplomatika, privatus dokumentas, antspaudas, parašas, notaras, raštija.

Keywords: diplomatics, charter, private document, seal, signiture, notary.

Įvadas

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK) privatūs dokumentai atsiranda XIV a. pabaigoje. Jie neturėjo kokios nors pradinės ar pereinamosios užuomazgos stadijos, tad nuo pat privačios raštijos plėtros pradžios buvo surašomi išplėto to formuliario, kuris atitiko vėlyvųjų Viduramžių diplomatikos tradicijas. Išliko vos keliolika privačių XIV a. pabaigos–XV a. pradžios dokumentų, tačiau nuo amžiaus vidurio pastebimas jų gausėjimas, o XV–XVI a. sandūrą galima vadinti privačios raštijos „sprogimu“. Chronologinė straipsnio riba siekia šio bumų pradžią. Iki XV a. pabaigos žinoma daugiau kaip 250 pilnų privačių dokumentų, kurie leidžia išsamiai analizuoti jų patvirtinimo priemones. Šio straipsnio tikslas yra ištirti priva-

čių dokumentų patvirtinimo priemonių – antspaudavimo, liudininkų sąrašo, parašo, notaro patvirtinimo ir raštininko įvardijimo – naudojimą LDK. Šiame straipsnyje privačiais dokumentais laikomi tie raštai, kurie turi juridinių sutarčių formuliarą, patvirtinimo priemones ir fiksuoja įvairius sandorius – dovanojimus, užrašymus, sutartis ir kt. Privatūs dokumentai – tai didelių, vidutinių ir smulkiųjų bajorų bei miestiečių paskelbti dokumentai, kurie vienaip ar kitaip susiję su jų asmeniniais interesais. Istoriografijoje valdovas ir Bažnyčios hierarchai sutartinai laikomi viešais asmenimis, todėl jų atžvilgiu privataus dokumento sąvoka netaikoma¹. Tyrime panaudoti

¹ Apie privataus dokumento problematiką žr.: O. Posse, 1887; O. Redlich, 1911; A. de Bouard, 1948; K. Skupieński, 1990; С. М. Кауранов, 1988; ir kt.

tiek publikuoti, tiek dar neskelbti privatūs dokumentai, saugomi Lietuvos ir užsienio bibliotekų ir archyvų fonduose². Pirmoje straipsnio dalyje apžvelgiama privataus dokumento patvirtinimo tradicija Vakarų Europoje ir Rusijoje Viduramžiais, antroje nagrinėjama LDK situacija.

Privataus dokumento patvirtinimas Viduramžiais Vakarų Europoje ir Rusijoje

Antikos laikais privataus dokumento patvirtinimo priemonė buvo parašas³. To priežastis – aukštas senovės Romos imperijos, kur privataus dokumento naudojimas buvo ypač išplitęs, piliečių raštingumo lygis⁴. Ankstyviesiems Viduramžiams būdingas iš Antikos paveldėtas parašo naudojimas. Neantspauduotas privatus dokumentas išlieka Italijoje ir už jos ribų – germanai tai perima kartu su romėnų teise⁵. Faktiškai iki pat VII a. dokumentai nėra antspauduojami – tik Merovingų laikais atsiranda antspaudavimo praktika, tiesa, naudota kartu su parašu⁶. Antspaudo reikšmė nuolat didėja ir jau Karolingų laikais parašas beveik išnyksta, ima dominuoti antspaudas ir tampa pagrindine dokumento patvirtinimo priemone. Tai būdinga tiek Prancūzijos, tiek Vokietijos žemėms ir ki-

tur. Ankstyvaisiais Viduramžiais privatūs dokumentai naudoti labai retai, o ir išlikusi skurdi medžiaga bei tokio pobūdžio tyrimų trūkumas neleidžia nieko daugiau pasakyti apie antspaudo ir parašo naudojimo genezę tokius dokumentus patvirtinant. Privatūs dokumentai Vakarų Europoje plačiau naudoti nuo X a.⁷ Šiuo laikotarpiu vis labiau įsigali antspaudo naudojimas. Štai Vokietijos kilmingieji šiame amžiuje pradeda naudoti savo asmeninius antspaudus, vėliau ši praktika plinta ir jau XIII a. privataus antspaudo naudojimas buvo visuotinis. Antspaudas tampa privaloma privataus sandorio dalimi (neturintis savo antspaudo turėjo prašyti, kad kitas asmuo pridėtų savąjį)⁸. Išimtis – Italijos žemės. Čia per visus Viduramžius išlieka didelė parašo ir notariato reikšmė⁹.

Antspaudo sureikšminimui Vakarų ir Vidurio Europoje didelę įtaką padarė kanonų teisė. Popiežius Aleksandras III 1166 m. bulėje („*pro fide instrumentorum*“) nurodo, kad po liudininkų mirties gali galioti tik tas dokumentas, kuris yra patvirtintas viešojo notaro arba antspauduotas antspaudu¹⁰. O štai Konradas von Mure savo veikale „*Summa de arte prosandi*“ (1275–1276 m.) teigia, kad dokumentas laikomas patikimu, jeigu antspauduotas „autentišku“ antspaudu (*sigillum authenticum*)¹¹. Šis antspaudas neturėjo griežto apibrėžimo – visų pirma, jo saviškai buvo laikomi pasaulietiniai valdovai ir Bažnyčios hierarchai.

² Pagrindinės publikacijos: *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, 1948; *Codex Medicenensis*, 1984; *Archiwum ksiąząt Lubartowiczów Sanguszków*, 1887, 1890; ir kt.

³ M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, 1960, p. 64–65.

⁴ O. Redlich, 1911, p. 105.

⁵ O. Redlich, 1911, p. 105; XIII–XIV a. didžioji dalis testamentų Italijoje buvo sudaromi privataus dokumento forma, tačiau nepavyko surasti, kaip jie buvo patvirtinami. Apie testamentus Italijos bei Čekijos miestuose žr. M. Nodl, 2010, p. 149–160; Vokietijos miestuose – P. Baur, 1989.

⁶ Plačiau žr.: M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, 1960, p. 65–70.

⁷ O. Redlich, 1911, p. 109.

⁸ W. Ewald, 1914, p. 39–40.

⁹ W. Ewald, 1914, p. 36; O. Redlich, 1911, p. 36.

¹⁰ M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, 1960, p. 68. *Sigillum authenticum* Vokietijos žemėse žr. W. Ewald, 1914, p. 42–49.

¹¹ M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, 1960, p. 69.

Manoma, jog Lenkija taip pat gana greitai patyrė kanonų teisės įtaką, nes popiežiaus Aleksandro III bulės nuostatai jau atsispindi XIII a. pradžios dokumentų tekstuose¹². Tai atsispindi ir ankstyvuosiuose (XII–XIII a.) Lenkijos privačiuose dokumentuose. Anot S. Kętrzyńskio, jiems būdingas kunigaikščio (valdovo) antspaudu pridėjimas šalia dokumento išdavėjo antspaudu¹³. Kartais pačiame dokumente nurodomas valdovo sutikimas (patvirtinimas), o kartais be jokių užuominų randami tik šio antspaudu pėdsakai. Manoma, jog tokiais atvejais valdovas prikabindavo savo antspaudą jau praėjus tam tikram laikui nuo dokumento sudarymo. Verta pasakyti, kad S. Kętrzyńskis *sigillum authenticum* siejo tik su kunigaikščio asmeniu¹⁴. O XIII a. viduryje pasitaikančius atvejus, kai testamentą savuoju antspaudu patvirtina Bažnyčios pareigūnai, laikė išskirtiniais, pavyzdžiui, valdovui sergant ar dėl kitokių priežasčių negalint patvirtinti¹⁵. Vėlesni tyrinėjimai, gerokai praplėsti šaltinių baze, rodo, jog Lenkijoje autentiškais antspaudais laikyti ir aukštų Bažnyčios pareigūnų antspaudai (K. Maleczyńskis, K. Skupieńskis)¹⁶. Turimi duomenys leidžia teigti, kad Lenkijoje XIII–XIV a. didžioji dalis privačių dokumentų išdavėjų neturėjo savo antspaudu, tuos dokumentus patvirtindavo „aukščiau stovinčių“ (valdovo, miesto ar Bažnyčios pareigūnų), visų pirma kunigaikščių antspaudais¹⁷. Sfragistiniai duomenys rodo, jog bajorija naudoja antspaudus nuo XIII a., o miestiečiai – nuo

XIV a.¹⁸, tačiau antspaudų išplitimas buvo gana menkas, o ir tyrimų, susijusių su tokių antspaudų naudojimu patvirtinant privačius dokumentus, nėra.

Vėlyvųjų Viduramžių Lenkijoje patvirtinant privatų dokumentą susipina tiek bažnytinė, tiek pasaulietinė teisė – vyksta tam tikra konkurencija. Tai aiškiai pastebėjo K. Skupieńskis, tirdamas XIII a. Mažosios Lenkijos dokumentus – to paties išdavėjo vieni dokumentai patvirtinami kunigaikščio ar jo pareigūnų, o kiti Bažnyčios pareigūnų¹⁹. Kitur taip pat aptinkamas kartu tiek kunigaikštis ar jo pareigūnai, tiek vyskupas ar kiti Bažnyčios hierarchijos atstovai. Tik keliuose dokumentuose figūruoja vien išdavėjo antspaudas ir liudininų sąrašas. K. Skupieńskio turima medžiaga rodo, jog iki XIII a. vidurio Bažnyčios vaidmuo patvirtinant privačius dokumentus buvo net didesnis nei kunigaikščių ar jų pareigūnų, o vėliau situacija keičiasi – Bažnyčios hierarchų patvirtintų privačių dokumentų gerokai sumažėja, o kunigaikščių ar jų pareigūnų – daugėja. Panaši situacija susiklostė ir kituose Europos kraštuose, pavyzdžiui, Prancūzijoje, Vengrijoje²⁰. XV a. situacija menkai tirta.

Privatūs miestiečių dokumentai Lenkijoje žinomi nuo XIV a. pradžios. Kaip minėta, miestiečiai tuo metu jau turėjo ir savo asmeninius antspaudus²¹, dokumentus taip pat patvirtindavo miesto pareigūnai²². Pirkliai savo antspaudais patvirtindavo pakvitavimus ir turto įkeitimo dokumentus, o kartais juos, užrašytus popieriuje (neants-

¹² S. Kętrzyński, 1934, p. 98–102.

¹³ S. Kętrzyński, 1934, p. 156.

¹⁴ S. Kętrzyński, 1934, p. 157.

¹⁵ S. Kętrzyński, 1934, p. 160–162.

¹⁶ K. Skupieński, 1990, p. 43, 46.

¹⁷ S. Kętrzyński, 1934, p. 170–172.

¹⁸ M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, 1960, p. 223–236 ir kt.

¹⁹ K. Skupieński, 1990, p. 47–51.

²⁰ K. Skupieński, 1990, p. 54–55.

²¹ M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, 1960, p. 235 ir toliau.

²² A. Bartoszewicz, 2012, p. 240.

pauduotus), pateikdavo miesto pareigūnui, kad įrašytų į miesto knygą²³. Taip pat egzistavo ir dviguba praktika – patvirtinimas antspaudu ir įrašymas į miesto knygą²⁴. Bažnyčių fundacijas miestiečiai irgi antspaudavo savo asmeniniais antspaudais²⁵. Testamentai buvo įteisinami taip pat įrašant į miesto knygas (kartais į bažnyčios), patvirtinami notaro arba sudarant privatų dokumentą su testatoriaus antspaudu²⁶. Aptariamoju laikotarpiu taip pat išlieka įvairių sandorių patvirtinimas vien liudinkų pagalba (nesudarant dokumento), o tai Lenkijoje bent iki XV a. antrosios pusės buvo pripažįstama lygiateise praktika – kuo miestas buvo mažesnis, tuo jame rečiau naudotas ir privatus dokumentas²⁷. Daugiau išlikę duomenų, susijusių su Vokietijos miestais, kur miestiečiai, o kartais net valstiečiai ir žydai naudojo savo antspaudus jau nuo XIII a. antrosios pusės²⁸.

Vakarų ir Vidurio Europoje, patvirtinant dokumentus, svarbus buvo viešojo notariato vaidmuo. Tiesa, Viduramžiais notariatai tvirtindavo ir vienaip ar kitaip tvarkydavo dokumentaciją, susijusią su bažnytiniais reikalais, ypač bažnytiniu teismo procesu. Tačiau jie taip pat patvirtindavo nuosavybės perdavimo dokumentus, kai viena šalių būdavo dvasininkijos atstovas. Taigi notariatai patvirtindavo ir privačius dokumentus (dažniausiai bažnyčių fundacijų ir donacijų). Ankstyvaisiais Viduramžiais notariatas plačiausiai buvo paplitęs Italijos žemėse, XII a. jis išplinta Pietų Prancūzijoje, XIII a. – Šiaurės Prancūzijoje,

pietinėse ir vakarinėse Vokietijos žemėse, XIII a. pabaigoje – Šiaurės Vokietijos žemėse, Nyderlanduose, Čekijoje, Silezijoje bei Lenkijoje, dar vėliau pasiekia Angliją ir Skandinaviją²⁹. Italijoje užteko vien notaro patvirtinimo, kad dokumentas įgytų teisinę reikšmę, o kitose šalyse tradicijos buvo kitokios. Šiaurės Europoje vien notaro parašu patvirtintas dokumentas už bažnyčios teisingumo srities niekada nebuvo prilygęs antspauduotam³⁰. Čia pasitaiko notariškai patvirtintų dokumentų su kelių notarų parašais ir dar papildomai su dokumento užsakovo ar užsakovų antspaudu ar antspaudais, taip pat buvo galima laikytis antspaudu ir notaro parašu arba vien notaro parašu tvirtinamo dokumento formos³¹. Nors notariato veikla yra plačiai tyrinėta, visgi nėra skirta daugiau dėmesio jo santykiui su privačiu dokumentu. Kol kas galima teigti, jog į šiaurę nuo Alpių notariatas buvo labiau susijęs su privataus dokumento kopijos sudarymu ir jos patvirtinimu, taip pat turėjo teisinę reikšmę bažnyčios jurisdikciją liečiančiuose reikaluose, tačiau sunku ką nors daugiau pasakyti apie konkrečių notariato patvirtinimo priemonių naudojimą ir jų sąveiką su privačių dokumentų išdavėjų antspaudų ar kitų dokumento patvirtinimo priemonių naudojimu.

Pagrindinis Kijevo Rusios žemių teisinės santvarkos šaltinis „Rusų tiesa“ rodo, kad sandoriai buvo žodiniai, bet vyko tam tikras ceremonias (buvo kviečiami liudinkai ir pan.). Spėjama, jog paskutinė valia buvo išreiškiama taip pat žodžiu³². Tarp

²³ A. Bartoszewicz, 2012, p. 247.

²⁴ A. Bartoszewicz, 2012, p. 248.

²⁵ A. Bartoszewicz, 2012, p. 248.

²⁶ A. Bartoszewicz, 2012, p. 252.

²⁷ A. Bartoszewicz, 2012, p. 257–258.

²⁸ W. Ewald, 1914, p. 39.

²⁹ N. Kersken, 2012, p. 12. Plačiau apie notariatą Lenkijoje žr. K. Skupieński, 2002; apie notariatą Anglijoje žr. N. Ramsey, 2009.

³⁰ N. Ramsey, 2009, p. 13.

³¹ N. Ramsey, 2009, p. 14.

³² Cituota pagal: H. A. Соболева, 1991, p. 74.

Pskovo ir Naugaro dokumentų turime išlikusių privačių dokumentų, fiksuojančių sandorius tik nuo XIII a. antrosios pusės, o XV a. jų gerokai pagausėja³³. Tai testamentai, donacijos ir valdų pirkimo / pardavimo dokumentai. Rusijos istoriografijoje plačiai diskutuota dėl privataus dokumentų atsiradimo Kijevo Rusijoje laiko³⁴. Daugiausia dėmesio skirta konkreitiems išlikusiems seniesiems privatiems dokumentams analizuoti, jų autentiškumui nustatyti ir jiems datuoti. Nesigilinant į smulkmenas, iš esmės istorikai laikosi S. N. Valko atliktų tyrimų išvadų. Anot jo, privatus dokumentas Naugarde ir Pskove atsiranda XIII a., o centrinėje Rusijos dalyje – XIV a.³⁵ Tam tikrą sumaištį buvo sukėlęs XI–XII a. datuojamų viešųjų antspaudų radimas Naugaro gyvenamajame kvartale. V. L. Janinas buvo iškėlęs hipotezę, kad jau šiuo laikotarpiu galėjo būti paplitę privatūs dokumentai, kurie buvo patvirtinti valstybės pareigūnų antspaudais³⁶. S. M. Kaštanovas tam prieštaravo, nes manė, jog neturima jokio pagrindo teigti, kad ankstyvieji privatūs dokumentai buvo antspauduojami valdovo pareigūnų antspaudais³⁷. Nėra išlikusių ankstesnių nei XIII a. pabaigos privačių dokumentų, kurie būtų antspauduoti, – tuo labiau antspauduoti valstybės pareigūnų antspaudais. Tokia situacija privertė istorikus apmąstyti ir pačią ankstyvojo dokumento (akto) sampratą. V. L. Janinas siūlė nelaikyti privačiais dokumentais tų raštų, kurie nebuvo antspauduoti. Jie liko tik valios išraiškos

užrašymu, bet ne dokumentu³⁸. V. B. Kobrinas iš dalies pritarė šiai pozicijai. Jis manė, jog XIV–XV a. sandūros privatūs dokumentai veikiau atliko atminties užrašymo funkciją. Juose nėra aiškios formuliario schemos, ne visada yra liudininkai ir pan., o tai rodo ypač silpną privataus dokumento funkcionavimą³⁹.

Ankstyvieji antspauduoti dokumentai buvo testamentai (nuo XIV a.). Daugumos jų sudarymo ir patvirtinimo tradicijos sietinos su Bizantijos teisės įtaka. Tyrinėdamas Bizantijos teisės įtaką Rusios testamentams XIV–XV a. G. V. Semenčenko pastebėjo, kad Eklogo ir Prochirono kodeksuose užfiksuotas testamentų antspaudavimo principas – kiekvienas liudininkas deda savo antspaudą arba visi antspauduoja vienu – buvo naudojamas Šiaurės Rytų Rusios žemėse⁴⁰. Čia testamentus tvirtindavo 3, 5, 7 arba 4, 6, 8 liudininkai, tai irgi siejama su Eklogo įtaka⁴¹. Istorikas teigia, kad pačiuose testamentų formuliaruose nėra fiksuojamas antspaudų pridėjimas, ir iškelia hipotezę, jog testamentai antspauduoti ne jų sudarymo metu, o patvirtinant juos metropolijos kanceliarijoje – buvo reikalaujama pridėti visų buvusių ir liudininkų, ir raštininkų, kartais ir testamentą vykdytojų antspaudus⁴². Visgi ne visi testamentai antspauduoti – pasitaiko ir visai be antspaudų arba tik su vienu dvasininko. Visa tai rodo, jog bent nuo XIV a. testamentus Šiaurės Rytų Rusios žemėse buvo įprasta antspauduoti, tačiau patys antspaudai turėjo palyginti menkesnę reikšmę negu dokumento formuliario dalis, pažyminti liudininkus ir raštininkus⁴³.

³³ Pavyzdžiui, *Грамоты Великого Новгорода и Пскова*, 1949. Tiesa, čia galime rasti ir XII a. datuotinių dokumentų, bet priskirti juos privatiems būtų keblu.

³⁴ *Istoriografijos apžvalga* žr. V. M. Панях, 1994.

³⁵ С. Н. Валк, 2000, p. 516–555.

³⁶ В. Л. Янин, 1970, p. 157.

³⁷ С. М. Каштанов, 1974, p. 182–183.

³⁸ Cituota pagal: В. М. Панях, 1994, p. 38.

³⁹ В. Б. Кобрин, 1985, p. 33–34.

⁴⁰ Г. В. Семенченко, 1986, p. 169.

⁴¹ Г. В. Семенченко, 1986, p. 166–167.

⁴² Г. В. Семенченко, 1986, p. 168–169.

⁴³ Г. В. Семенченко, 1986, p. 169.

Kitose Rusijos teritorijose minėtu pobūdžiu bizantiškoji teisė mažiau pasireiškė. Štai Maskvos kunigaikščiai testamentus antspaudavo patys arba kartais su metropolitu, Naugardo ir Pskovo žemėse antspaudavo dvasininkas, kitose kunigaikštystėse dažnai visai neantspauduota arba pats testamento sudarytojas pridėdavo savo antspaudą, kartais pasitaiko ir raštininko ar dvasininko antspaudai (čia jau juntama bizantiška įtaka)⁴⁴. G. V. Semenčenko vieno dvasininko antspaudu pridėjimą sieja su rusėniškos tradicijos specifika, tačiau N. A. Soboleva neskuba tam pritarti – pateikia Naugardo testamentų, kuriuose tarp liudininkų buvo ne tik dvasininkas, bet ir kitų asmenų, o štai Pskovo XIV–XV a. testamentai antspauduoti ir vietininko bulėmis – šis yra tarsi papildomas liudininkas (trečias)⁴⁵. Naugardo–Dvinos pirkimo dokumentų antspaudavimą tyrinėjo A. A. Šachmatovas. Jis atkreipė dėmesį į dokumentuose esančią formuluotę „*a y печати стоял*“⁴⁶. „Šalia antspauduoto stovėjo“ dažniausiai pats pardavėjas. Taip pat pasitaikydavo, kad pardavėjas pakeisdavo giminaičiai. A. A. Šachmatovo nuomone, tai rodo, jog pats pirkimas vykdavo kitoje vietoje (ne pačioje parduodamoje žemėje), prie atitinkamo pareigūno, kuriuo buvo Naugardo arkivyskupo vietininkas. Tai liudija įvesdinimo praktikos atsisakymą. Tačiau pabrėžiama, kad pats antspaudas savaime dar neturėjo tikros juridinės galios, nes vis dar pasitaiko formuluotė „*a y печати стоял и землю завел*“, tai liudija galiojus archajišką tradiciją. Taip pat pasitaikydavo, kad pirkimo dokumentas būdavo antspauduotas abiejų sandorio ša-

⁴⁴ Г. В. Семенченко, 1986, p. 169.

⁴⁵ Н. А. Соболева, 1991, p. 103–104.

⁴⁶ А. А. Шахматов, 1903, p. 28.

liu asmeniniais liudininkų antspaudais⁴⁷. Tačiau tokių pavyzdžių yra visai nedaug. O štai Šiaurės Rytų Rusijos pirkimo dokumentus antspauduoja pats pardavėjas („*a запечатал Иван Семенович своєю печатью*“ ir pan.). Tai jau personifikuotų antspaudų naudojimas, kuris prilygo parašui. N. A. Soboleva mano, kad XIV–XV a. dar nėra visiškai aiškus antspauduotų antspaudų naudojimas, nors neabejoja jo svarba sudarant to laikotarpio testamentus⁴⁸. Tikrai žinoma, kad bent XV a. pabaigoje antspauduotų parašų nebuvimas kelia teismui įtarimą dėl dokumento teisėtumo⁴⁹.

Taigi, ankstyvųjų Viduramžių Europa, perimdama romėnų teisę, kartu paveldi dokumentų sudarymo ir patvirtinimo tradiciją, kai pagrindinė tiek viešojo, tiek privataus dokumento patvirtinimo priemonė buvo parašas. Tiesa, šiuo laikotarpiu privatus dokumentas faktiškai nefunkcionuoja. Privačių dokumentų sudarymas įgauna didesnę mastą tik X a. Vokietijos ir Prancūzijos žemėse (kituose kraštuose tai vyksta amžiumi ar dviem vėliau), o tai sutampa su kilmingųjų privačių antspaudų naudojimo pradžia. XII a. Vakarų ir Vidurio Europoje antspauduotų dokumentų sureikšminimui didelę įtaką padarė kanonų teisė. Buvo reglamentuota, kad po liudininkų mirties galėjo galioti tik tas dokumentas, kuris buvo patvirtintas viešojo notaro arba antspauduotas „autentišku“ antspaudu. Vokietijoje privataus antspauduotų dokumentų naudojimas patvirtinant privačius sandorius tampa visuotinis XIII a. – juos naudoja tiek kilmingieji, tiek miestiečiai, tiek valstiečiai ar žydai. Asmenys, jo neturėję, norėdami patvirtinti san-

⁴⁷ Н. А. Соболева, 1991, p. 106.

⁴⁸ Н. А. Соболева, 1991, p. 108.

⁴⁹ Л. В. Черепнин, 1963, p. 53–56.

dorį, turėjo susirasti antspaudą turintį žmogų. Prancūzijoje, Vengrijoje, Lenkijoje ir kituose kraštuose privataus antspaudo naudojimas tokio masto nepasiekia. Privačių dokumentų išdavėjai dažnai neturi savojo antspaudo, o privatų dokumentą patvirtina valstybės arba bažnyčios pareigūnai. Štai Lenkijoje iki XIII a. vidurio bažnyčios vaidmuo patvirtinant privačius dokumentus buvo net didesnis nei kunigaikščių ar jų pareigūnų, o vėliau situacija keičiasi – bažnyčios hierarchų patvirtintų privačių dokumentų gerokai sumažėja, o patvirtintų kunigaikščių ar jų pareigūnų – padaugėja. Viduramžių Europai svarbus viešojo notariato vaidmuo patvirtinant privačius dokumentus. Notariatas klesti Italijoje, o iki XIII a. pabaigos išplinta Vidurio Rytų Europoje. Italijoje užtekdavo vien notaro patvirtinimo, kad privatus dokumentas galėtų įgauti teisinę reikšmę, kitur to nepakakdavo (egzistavo įvairios praktikos). Į šiaurę nuo Alpių notariatas buvo labiau susijęs su privataus dokumento kopijos sudarymu ir jos patvirtinimu ir turėjo teisinę reikšmę su bažnyčios jurisdikcija susijusiose reikaluose.

Privatus dokumentas buvusios Kijevo Rusios žemėse, visų pirma, Naugarde ir Pskove atsiranda XIII a., o centrinėje Rusijos dalyje – XIV a. Ankstyvieji privatiūs dokumentai nebuvo antspauduojami. Tai leidžia istorikams teigti, kad net iki XIV–XV a. sandūros privatiūs dokumentai veikiau atliko atminties užrašymo funkciją. Juose nėra aiškios formuliario schemas, ne visada egzistuoja liudininkai ir pan., o tai rodo buvus ypač silpną privataus dokumento išsivystymą. Rusios žemėse ankstyvieji antspauduoti dokumentai buvo testamentai (nuo XIV a.). Šiaurės Rytų Rusioje jų sudarymo ir patvirtinimo tradici-

jos sietinos su Bizantijos teisės įtaka. Čia testamentai antspauduoti patvirtinant juos metropolijos kanceliarijoje – buvo reikalaujama pridėti visų buvusių ir liudininkų, ir raštininkų, kartais ir testamentą vykdytojų antspaudus. Pasitaiko dokumentų ir visai be antspaudų arba tik su vieno dvasininko antspaudu. O štai Maskvos, Naugardo ir Pskovo žemėse būdingas dvasininko antspaudo pridėjimas, taip pat dažnai visai neantspauduojama, kartais pats testamentą sudarytojas prideda savo antspaudą arba juo patvirtina valdovo vietininkas. Naugardo–Dvinos pirkimo dokumentai dažniausiai antspauduoti paties dokumento išdavėjo arba jo giminaičių bei arkivyskupo vietininko. Šiaurės Rytų Rusios žemėse antspauduoja pats pardavėjas (personifikuotas antspaudas).

Privataus dokumento patvirtinimas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje

Iki šiol ankstyvųjų privačių dokumentų LDK problematika tirta mažai. Privataus dokumento antspaudavimo LDK problematiką analizavo Konstantinas Jablonskis⁵⁰. Jis teigė, kad patvirtinti įvairius privačius sandorius iki XVI a. vidurio liudininkais buvo pasirenkami žmonės iš įvairių luomų. Tarp liudytojų dažnai nurodomi ne tik bajorai, bet ir miestelėnai ar net baudžiauninkai – visi jie turėjo vienodą reikšmę. Anot istoriko, situacija keičiasi nuo XVI a. antrosios pusės – bajorų išduotuose dokumentuose liudininkai yra faktiškai vien bajorai, o kitų luomų atstovų beveik nepasitaiko. Miestiečių išduotuose kitiems miestiečiams dokumentuose tarp liudininkų vyravo miestiečiai,

⁵⁰ K. Jablonskis, 1979, p. 262–265.

bet kartais pasitaikydavo ir bajorų. Anot K. Jablonskio, tai „labai ryškiai pabrėžia galutinį privilegijuoto bajorų luomo susiformavimą“⁵¹. Pažymima, kad XV a. ir XVI a. pradžioje prie dokumento buvo dedamas jo išdavėjo antspaudas, žinoma, jeigu jis tokį turėjo. Tuo laikotarpiu dažnas bajoras ar miestietis savo antspaudo neturėjo, tad prašydavo kito bajoro, kad pridėtų savo antspaudą už jį. Taip pat buvo būdinga, kad sūnus deda savo tėvo antspaudą, žmonos, ypač našlės, savo vyro antspaudą, nors pačiame dokumente apie tai nieko neminima. Anot istoriko, nuo XVI a. ketvirtro ar penkto dešimtmečio greta išdavėjo antspaudo plačiau paplinta ir liudytojų antspaudai, o nuo XVI a. antrosios pusės liudytojai, dėdami antspaudą, kurie moka rašyti, paprastai dar ir pasirašo. Pastebima, kad 1566 ir 1588 m. Lietuvos Statutai reikalauja dokumentų davėjų ir liudinininkų parašų, jeigu jie tik mokėjo rašyti. E. Rimša, remdamasis XV a. pabaigos–XVII a. pirmosios pusės šaltiniais, nustatė, kad svetimo antspaudo naudojimas Lietuvoje iš esmės atitinka Viduramžių Lenkijos situaciją: dokumento išdavėjas, neturėjęs antspaudo, prašė kito už jį pridėti savąjį arba antspauduodavo tik kviesti liudinininkai, taip pat antspauduota paveldėtu iš tėvo arba kito giminaičio ar pasiskolintu iš tos pačios herbinės giminės atstovo spaudu⁵². Tyrimas rodo, kad, nuo XVI a. paplitus parašams, antspaudo reikšmė ėmė mažėti ir žemesniųjų socialinių sluoksnių dokumentuose pasitaiko įvairiausių praktikų – vienur keli asmenys prispausdavo antspaudus už kelias dešimtis giminaičių, kitur vieną antspaudą prispausdavo ir už išdavėją, ir už liudinininkus, ir kita. E. Rimša, išsamiai

ištyręs LDK miestų antspaudus, pastebėjo, kad privatūs pardavimai XV a. pabaigoje LDK miestuose buvo patvirtinami vaito ar burmistro antspaudais – žinomi keli atvejai, kai privatų dokumentą antspauduoja Naugarduko ir Vilniaus vaitai⁵³. Anot istoriko, miesto vaitų antspaudai turėjo daug didesnę negu eilinių liudinininkų reikšmę, o prispausti, ypač pareigybiniai, antspaudai garantavo ne tik sandėrių tikrumą, bet ir teisėtumą. Galime pasakyti, kad tyrinėtojai gręžėsi labiau į XVI a., o XV a. empirinė medžiaga liko išsamiau netirta. Šiame straipsnyje medžiaga analizuojama atsižvelgiant į du kriterijus – dokumento turinį (fundacija / donacija, pardavimo dokumentas, testamentas) ir kalbą (rusėniškas, lotyniškas), kurie geriausiai išryškina privačių dokumentų patvirtinimo priemonių naudojimo tendencijas.

Ankstyviausi privatūs dokumentai LDK žinomi nuo XIV a. pabaigos – išliko tik du originalai. Ankstyviausias – 1385 m. Čurilos Brodovskio valdų suteikimo savo žentui Ostrogo kunigaikščiui Fedorui Danilovičiui, kurį įpareigoja rūpintis savo ir savo žmonos siela, dokumentas⁵⁴. Jis patvirtintas dviem prikabintais antspaudais (neaišku kieno, nes antspaudų pridėjimo klauzulės nėra, o antspaudai neišliko), testacijoje įvardyti 12 liudinininkų (du pareigūnai – tįjūnas ir „*podvojskij*“) ir minimas raštininkas. Kitas – 1387–1398 m. Pinsko kunigaikščio Vasilijaus Narimantaičio paskelbtas valdų mainų su Pavelu Katovičiumi dokumentas⁵⁵. Dokumentas buvo patvirtintas išdavėjo sūnaus Feduškos antspaudu, o testacijoje išvardyti 9 liudinininkai (vienas jų –

⁵³ E. Rimša, 1999, p. 27, 638.

⁵⁴ *Українські грамоты*, 1928, Nr. 14; *Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków*, 1887, Nr. II.

⁵⁵ A. I. Грыша, 2010, p. 90.

⁵¹ K. Jablonskis, 1979, p. 263.

⁵² E. Rimša, 2012, p. 432–433.

igumenas – aukščiausias stačiatikių vienuolyno pareigūnas) ir minimas dokumentą surašęs raštininkas. Abu dokumentai yra senosios rusėniškos tradicijos, kuri dar nebuvo patyrusi lotyniškojo dokumento įtakos, pavyzdžiai. Jie pasižymi trumpu ir neišplėtotu formuliariu, o patvirtinti trimis priemonėmis – antspaudais, liudininkų ir raštininko nurodymu. Nors žinomi tik du dokumentai ir būtų sunku daryti platesnius apibendrinimus ar lyginamąją analizę, galime įžvelgti aiškų skirtumą lygindami su kitose Šiaurės ir Šiaurės Rytų Rusios žemėse sudaromais dokumentais, kurie dažnai buvo neantspauduoti ar neturėjo liudininkų sąrašo.

Tyrimo metu buvo nustatyta daugiau kaip 250 pilno formulio privačių dokumentų XV a. LDK, kurie išlikę tiek originalų, tiek nuorašų pavidalu. Didžiąją dalį sudaro fundacijos ir donacijos (toliau straipsnyje patogumo dėlei vartojama tik donacijos sąvoka), pardavimo dokumentai ir testamentai. Daugiausia išliko donacijų – apie 110. Pilni tokio tipo dokumentai mus pasiekė nuo pat XV a. pradžios. Jų adresatai – Vilniaus katedra, paparinės bažnyčios, pranciškonų vienuolynai, stačiatikių cerkvės ir vienuolynai. Lotyniškų donacijų išdavėjai – daugiausia didikai, XV a. antroje pusėje atsiranda vidutiniai ir smulkieji bajorai. Taip pat žinomi keli sritinių kunigaikščių ir vienas miestiečio dokumentas. Rusėniškų – didžioji dalis dokumentų paskelbta sritinių kunigaikščių ir vos keli didikų. Visos donacijos, tiek rusėniškos (apie 30), tiek lotyniškos (apie 80), pasižymi tuo, kad buvo patvirtinamos vienu išdavėjo antspaudu. Turime tik kelis išlikusius lotyniškus dokumentus su 2 ir 3 antspaudais, tačiau visi antspaudai buvo išdavėjų. Štai 1476 m. Vilniaus vaivados

Mikalojaus ir Žemaičių seniūno Jono Kęsgailaičių Deltuvos bažnyčios donacija – abu išdavėjai ją patvirtina savo asmeniniais antspaudais⁵⁶. Pavyko rasti tik vieną rusėniškos raštijos išimtį, kai šalia išdavėjo prideda savuosius antspaudus ir liudininkai. Tai 1499 m. kunigaikščio Konstantino Ostrogiškio rusėniška Vilniaus soboro donacija, prie kurios pridėti keturi antspaudai (išdavėjo ir trijų liudininkų, tiesa, klauzulėje nurodoma, kad antspaudavo visi aštuoni liudininkai)⁵⁷.

Lotyniškų donacijų liudininkų skaičius skirtingas: 0, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11 – sunku įžvelgti kokių nors tendencijų šiuo atžvilgiu. Tačiau reikia atkreipti dėmesį, kad dokumentų be testacijose išvardytų liudininkų yra net 13 (tai sudaro apie 20 procentų visų žinomų lotyniškų donacijų). Liudininkais dažniausiai buvo dvasininkai ir bajorijos atstovai. Visgi trijose donacijose paparinėms bažnyčioms nėra dvasininkijos atstovų, o donacijose, skirtose pranciškonams, – net devyni (beveik pusė visų donacijų šiai vienuolijai, didžioji dalis iki XV a. vidurio)⁵⁸.

Notarai ar raštininkai, paruošę dokumentus, minimi retai. Žinoma 12 dokumentų, kuriuos parengė notarai. Juose dažniausiai įrašoma trumpa formuluotė (pvz., 1443 m. Andriaus Sakaičio Hruzdovo bažnyčios donacijos dokumentas: „*per manus Nicolay de Clodowa tunc dicti domini episcopi vicenotarii*“⁵⁹). Kaip minė-

⁵⁶ *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, 1948, Nr. 297.

⁵⁷ *Археографический зборник*, t. 6, Nr. 2.

⁵⁸ Pavyzdžiui, paparinė bažnyčia: 1498 m. Mikalojus Kęsgaila – Jelno bažnyčios fundacija (*Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, 1948, Nr. 452); vienuolijai: 1475 m. Petras Goštautas – pranciškonų donacija (*Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, 1948, Nr. 294).

⁵⁹ *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, 1948, Nr. 175.

ta, Vakarų Europoje notaro patvirtinimas sietinas labiau su dokumentų kopijų rengimu. Tokia praktika neaplenkė ir LDK – 1485 m. Onos Jonavičienės donacijos kopiją patvirtino notaras⁶⁰. Štai 1451 m. Kareivos Giedraičio paskelbtą Dubingių bažnyčios donaciją parengė šios bažnyčios rektorius („*per me Swentoslaum rectorem eiusdem ecclesiae*“)⁶¹. Išlikę dokumentai rodo, kad notariatas palyginti menkai funkcionuoja patvirtinant privačių asmenų suteiktis Bažnyčios institucijoms net ir tada, kai adresatas yra Vilniaus katedra ar funduojama nauja parapiinė bažnyčia. Notarai sudarydavo tokio pobūdžio dokumentus, tačiau nebuvo dažnesnės praktikos juos patvirtinti savo ženklų⁶².

Kaip minėjome, lotyniškos ir rusėniškos donacijos turi bendrą bruožą – jas antspauduoja dažniausiai vien išdavėjai. Matome ir aiškų skirtumą: didžioji dalis (apie 80 procentų) rusėniškos raštijos tradicijos donacijų, skirtų stačiatikių cerkvėms ir vienuolynams, neturi liudininkų sąrašo. Galima manyti, kad tai buvo susiję su vietos kunigaikščių, kurie buvo pagrindiniai tokios rūšies dokumentų išdavėjai, autoritetu ir archajinės rusėniškos raštijos tradicijos liekanomis. Liudininkus turi vos devyni dokumentai (iš jų vienuolynams tik trys, visi kiti 18 be liudininkų). Liudininkų skaičius: 3, 4, 5, 8 ir 10. Dažniausiai tai didikai, dvasininkai, vietos kunigaikščiai ir bajorijos atstovai. Vienoje donacijoje minimas Naugarduko vaitas ir miestiečiai⁶³. Penkių dokumentų liudininkų

sąrašai yra be dvasininkų, net minėta 1499 m. Vilniaus soboro donacija. Dokumentą parengęs raštininkas minimas tik trijuose rusėniškuose dokumentuose. Pavyzdžiui, 1491 m. kunigaikštienės Fedoros, Ivano Semionovičiaus žmonos, Kobryno vienuolynui skirtą donaciją surašė išdavėjos asmeninis raštininkas Ivaška Petravičius⁶⁴. Verta pasakyti, kad, skirtingai negu lotyniškų dokumentų formuluaruose, rusėniškose donacijose gana dažnai nėra klauzulės, kurioje nurodomas išdavėjo antspaudo pridėjimas, tačiau originalai antspauduoti. Galime įžvelgti panašumų su kitais Šiaurės Rytų Rusios regionais, kur klauzulė apie antspaudo pridėjimą buvo retai naudojama. Parašai tiek lotyniškose, tiek rusėniškose donacijose nebuvo naudojami.

Būtina atkreipti dėmesį ir į miestiečių dalyvavimą išduodant ar patvirtinant šios rūšies dokumentus. XV a. žinomos tik dvi pilnos miestiečių paskelbtos donacijos (svarbi XIV a. pabaigos Vilniaus pirklio Hanulo donacija pranciškonams, tačiau ji neišliko). Tai 1422 m. Vilniaus miestiečio Motiejaus Volocho su žmona Dorotėja⁶⁵ ir 1468 m. Vilniaus miestiečio Luko, jo žmonos Elenos ir dukters Kotrynos donacijos Vilniaus pranciškonams⁶⁶. Dokumentai antspauduoti vien išdavėjo antspaudu. Turime pasakyti, kad kilmingųjų paskelbtose donacijų testacijose miestiečių labai reta. Jų aptinkame tik viename rusėniškame dokumente⁶⁷, o lotyniškuose – keturiuose. Pavyzdžiui, 1446 m. Jono Koniucho ir jo žmonos Margaritos donacijos Vilniaus pranciškonams testacijoje minimi du Vil-

⁶⁰ *Kodeks dyplomacyzny katedry i diecezji wileńskiej*, 1948, Nr. 322.

⁶¹ *Kodeks dyplomacyzny katedry i diecezji wileńskiej*, 1948, Nr. 207.

⁶² Plačiau apie LDK žinomus notarus žr. I. Ilarionė, 2014, p. 147–170.

⁶³ 1433 m. Milochnos Vežiavičienės Suliatičių cerkvės donacija (AVAK, t. 11, Nr. 3, l. 6–7) (tiesa, abejotinas dokumento autentiškumas).

⁶⁴ *Архив Юго-Западной России*, t. 1, Nr. 32.

⁶⁵ *Kodeks dyplomacyzny katedry i diecezji wileńskiej*, 1948, Nr. 82.

⁶⁶ *Kodeks dyplomacyzny katedry i diecezji wileńskiej*, 1948, Nr. 248.

⁶⁷ Žr. 63 išnašą.

niaus miestiečiai⁶⁸. 1489 m. kunigaikštienės Onos iš Losko donacijoje šios parapijos bažnyčiai tarp liudininkų yra keturi Losko miestiečiai⁶⁹. Neišklika nė vienos bažnytinės donacijos, kurią būtų antspaudavęs miesto pareigūnas.

Antroji pagal gausumą privačių dokumentų grupė – pardavimų dokumentai. Iš viso žinoma daugiau kaip 60 pilnų tokių dokumentų. Didesniąją jų dalį sudaro rusėniški pardavimo dokumentai (iš viso 39), kurie buvo sudaromi tik nuo XV a. vidurio, daugiausia rusėniškose žemėse: Lucke, Ostroge, Kremenece, Vladimire, Polocke, taip pat keli dokumentai paskelbti Vilniuje ir Trakuose. Išdavėjai – daugiausia vidutiniai ir smulkieji bajorai, keli didikai ir vietos kunigaikščiai. Adresatai – didikai, vietos kunigaikščiai, vidutiniai ir smulkieji bajorai. Nuo XV a. vidurio iki XV a. devinto dešimtmečio dažniausiai dokumentą antspauduoja tik išdavėjas (nors tarp liudininkų yra didikų, kunigaikščių ir kt.). Tačiau gana dažnai pasitaiko pardavimų dokumentų ir su keliais antspaudais – 3, 4, 5, 6, 7. Šiuos dokumentus patvirtina tiek išdavėjas, tiek didikai, dvasininkai, kunigaikščiai ir kiti bajorai, užfiksuoti dokumentų testacijose. Antspauduotų vienu ir keliais antspaudais dokumentų santykis pasiskirsto tolygiai. Štai 1470 m. Vankos Skerdjevičiaus pardavimo dokumentas antspauduotas tik vienu išdavėjo antspaudu, nors liudininkų buvo net aštuoni⁷⁰, o tais pačiais metais sudarytą Mikalojaus Jachavičiaus dokumentą antspauduoja iš-

davėjas ir visi minimi šeši liudininkai⁷¹. Tačiau amžiaus pabaigoje matomas pokytis – nuo XV a. aštunto dešimtmečio vis dažniau rusėnų kalba surašytą pardavimo dokumentą patvirtina savo antspaudu tiek išdavėjas, tiek visi testacijoje minimi sandorio liudininkai. Išimtis yra sudaryti Vilniuje – juos patvirtina tik išdavėjas. Liudininkų skaičius visą aptariamąjį laikotarpį kiekviename dokumente yra skirtingas – 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 14, 17, tačiau nėra nė vieno rusėniško pardavimo dokumento, kuriame nenurodyti liudininkai. Tarp liudininkų paprastai užrašoma artimiausia išdavėjo aplinka – bajorai, kunigaikščiai, miestiečiai. Dvasininkų pasitaiko retai: tik viename 1491 m. Fedkos Chrebtavičiaus paskelbtame pardavimo dokumente tarp liudininkų aptinkame aukščiausio rango Stačiatikių bažnyčios hierarchą – Kijevo metropolitą (jis prideda ir savo antspaudą)⁷², trijuose – vладыкą⁷³. Visi šie dokumentai buvo adresuoti vietos kunigaikščiams. Kita vertus, beveik kiekviename dokumente aptinkame valdžios pareigūną – seniūną, vaitą, tijūną, valdovo dvarionį ar kokias nors pareigas turintį didiką. Dokumentą parengęs raštininkas (dijokas) įvardijamas tik viename pardavimo dokumente, paskelbtame 1464 m. Ostroge⁷⁴, ir viename 1484 m. Vilniuje⁷⁵. Išimtis yra

⁷¹ *Kodeks dyplomacyjny katedry i diecezji wileńskiej*, 1948, Nr. 265.

⁷² *Archiwum ksiąg Lubartowiczów Sanguszków*, 1887, Nr. XC.

⁷³ Pavyzdžiui, 1494 m. Andriuškos Rusinovičiaus pardavimo dokumentas (*Archiwum ksiąg Lubartowiczów Sanguszków*, 1887, Nr. CVI).

⁷⁴ 1464 m. Alekna Jurevičius parduoda valdas Ivanui Drobišui Mžuravičiui (*Archiwum ksiąg Lubartowiczów Sanguszków*, 1887, Nr. LX).

⁷⁵ 1484 (?) m. Romanas Andrejevičius ir Narukus Ivaškovičius parduoda valdas Polocko vietininkui Bagdonui Adrejevičiui Sakaičiui (AGAD, Zbiór dokumentów pergaminowych, Nr. 8404).

⁶⁸ *Kodeks dyplomacyjny katedry i diecezji wileńskiej*, 1948, Nr. 182.

⁶⁹ *Kodeks dyplomacyjny katedry i diecezji wileńskiej*, 1948, Nr. 361.

⁷⁰ *Archiwum ksiąg Lubartowiczów Sanguszków*, 1887, Nr. LXIX.

Polocko žemėje sudaryti privatūs pardavimo dokumentai – nors žinomi tik trys XV a. pabaigoje ten paskelbti tokie dokumentai, visuose nurodomas dokumentą surašęs raštininkas⁷⁶.

Lotynų kalba surašytų pardavimo dokumentų – 21. Didžioji dalis paskelbti Vilniuje, po vieną Lentupyje, Medininkuose ir Giedraičiuose. Lotyniškų pardavimo dokumentų išdavėjai – daugiausia vidutiniai ir smulkieji bajorai, keli didikai, vienas vietos kunigaikštis ir vienas miestietis. Šie dokumentai pasižymi tuo, kad jų adresatas buvo Bažnyčia (vyskupas ir pranciškonai). Tik trys dokumentai buvo adresuoti bajorams. Didžioji dalis lotyniškų pardavimo dokumentų patvirtinami vienu išdavėjo antspaudu. Išliko tik du pačios amžiaus pabaigos dokumentai, kurių vienas 1497 m. buvo patvirtintas keturiais⁷⁷, o kitas 1499 m. – dviem antspaudais⁷⁸. Liudininkų skaičius taip pat įvairus: 0, 2, 3, 5, 6, 7, 9, 15. Tačiau čia net keturi dokumentai neturi liudininkų sąrašo. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad tik dviejuose lotyniškuose pardavimo dokumentuose minimi pareigūnai⁷⁹. Net 1484 m. Jurgio Getautaičio pardavimo Vilniaus vyskupui Andriui dokumente, kurio testacijoje išvardijami 15 liudininkų, nėra nė vieno pasaulietinės valdžios pareigūno⁸⁰. Keturi dokumentai surašomi dalyvaujant notarui, tačiau be

⁷⁶ Pavyzdžiui, 1487. Semeno Sankovičiaus, Andrejaus Ignatovičiaus ir kt. – parduoda valdas Polocko vladykai Jonui (*Полоцкие грамоты*, 1978, Nr. 196).

⁷⁷ RGADA, f. 1603, ap. 4, b. 2347, l. 2.

⁷⁸ *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, 1948, Nr. 463.

⁷⁹ Pavyzdžiui, 1471 m. Ivaška Sverpkavičius parduoda valdas pranciškonams (*Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, 1948, Nr. 274), tarp liudininkų minimas Vilniaus vaitas Boguslovas.

⁸⁰ *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, 1948, Nr. 340.

notariniam dokumentui būdingos formos ir notaro ženkle. Štai 1484 m. Jurgio Getautaičio paskelbtą pardavimo dokumentą, kuris buvo adresuotas Vilniaus vyskupui Andriui, sudarė viešasis notaras Martynas iš Poznanės, tačiau notarinio patvirtinimo klauzulės ir notaro ženkle nėra⁸¹. Tiesa, 1497 m. Svetoslavo Petraševičiaus valdų pardavimo Albertui Ivaškevičiui dokumentą parengė notaras⁸². Dokumente nėra notarinės klauzulės ir notaro ženkle, tačiau nurodoma, kad notaras prideda savo antspaudą. Parašas patvirtinant pardavimus nenaudotas.

Išlikę keli Vilniuje paskelbti pardavimo dokumentai rodo, kad miesto pareigūno antspaudu pridėjimas buvo būtinas, jeigu disponuojamas turtas buvo miesto teritorijoje arba su ja ribojosi. Štai 1485 m. Ana Lerkovaja parduoda valdas su Vilniaus burmistro Miknos Laurinavičiaus ir Vilniaus vaito Jaknos Laurinavičiaus leidimu⁸³. Pridėti du antspaudai – vienas išdavėjo, kitas vieno pareigūno. 1496 m. Vilniaus vaito Jaknos Laurinavičiaus pardavimo dokumentą antspauduoja Vilniaus burmistras Jonas Filipavičius⁸⁴. O štai 1499 m. Barboros Bogomilovos dokumentą antspaudavo Vilniaus vaitas Jakna Laurinavičius, nes parduodama žemė ribojosi su Vilniaus miesto valdomis⁸⁵. Šią praktiką galėtume sieti ir su kitais miestais, nors išliko vos keli dokumentai. Antai, žinomas 1481 m. privatus pardavimo dokumentas,

⁸¹ *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, 1948, Nr. 340.

⁸² RGADA, f. 1603, ap. 4, b. 2347, l. 2.

⁸³ Čartoriškių biblioteka Krokovoje, RS, 2094 IV, l. 15–15v.

⁸⁴ E. Rimša, 1999, p. 637 (AGAD, RA, sk. XVIII, sign. 38, p. 5–I).

⁸⁵ *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, 1948, Nr. 463.

paskelbtas Naugarduke, su šio miesto vaito antspaudu⁸⁶.

Kita privačių dokumentų rūšis – testamentai. XV a. žinoma apie 20 testamentų, dauguma jų lotyniški, o rusėniški tik du. Išdavėjai – daugiausia didikai, keli vietos kunigaikščiai ir vidutiniai bajorai. Miestiečių paskelbtų testamentų neišliko, žinomas vienas 1467 m. Smolensko pirklio Germulo testamentas, tačiau jis buvo sudarytas Lenkijos Karalystėje, Lvovo mieste⁸⁷. Didžioji dalis testamentų LDK antspauduoti, kaip ir dauguma kitų XV a. privačių dokumentų, vienu išdavėjo antspaudu. Tik tris testamentus antspaudavo tiek išdavėjas, tiek visi dokumente minimi liudininkai. Pavyzdžiui, 1489 m. Alberto Juškavičiaus paskelbtas testamentas antspauduotas penkiais antspaudais – išdavėjo ir visų keturių išvardytų liudininkų⁸⁸. Liudininkų skaičius: 2, 4, 5, 6, 7, 9, 11, 13. Svarbu tai, kad nėra nė vieno testamento be liudininkų sąrašo. Tarp liudininkų nebuvo nė vieno miestiečio. Dažnai liudininkai yra dvasininkai (vieno testamento liudininkas yra Vilniaus vyskupas⁸⁹), tačiau keturiuose lotyniškuose testamentuose jų visai nėra. Tarkime, 1484 m. Kotrynos Mantušienės testamente minimi šeši pasauliečiai liudininkai⁹⁰. Keturis testamentus surašė notaras⁹¹, o dviejuose minimi juos surašę raštininkai⁹². Štai 1495 m. Mikalojaus

Kibartaičio testamentą, nuo jo sudarymo praėjus 15 metų, patvirtina Medininkų vyskupas Martynas⁹³. Kaip matome, net ketvirtadalio testamentų testacijos yra be dvasininkų, kituose – dvasininkai būna liudininkų sąrašo gale ir pan. Galime teigti, kad sudarant testamentus pačią svarbiausią vietą užima ne dvasininkai, o artimiausia išdavėjo aplinka. Visgi testamentai yra vienintelė privačių dokumentų grupė, kai galime išvelgti tendenciją patvirtinti juos notarine formuluote.

Išvados

1. Viduramžiais Vakarų Europoje ankstyvieji privatūs dokumentai buvo patvirtinami aukštų pasaulietinių arba bažnytinių pareigūnų antspaudais, vadinamais „autentiškais“. Ši praktika įvairiuose kraštuose skyrėsi, o kai kur, pavyzdžiui, Lenkijoje, istorikai išvelgia šių valdžių „konkurenciją“ patvirtinant privačius sandorius fiksuojančius dokumentus. Su pirmaisiais privačiais dokumentais plito ir išdavėjų, visų pirma, kilmingųjų ir miestiečių asmeniniai antspaudai, kurie pamažu tapo privalomi. Skirtinguose Europos kraštuose klostėsi skirtingos dokumentų įteisinimo tradicijos, tačiau iki pat XV a. didelė dalis jų likdavo visai neantspauduoti, skyrėsi ir jų funkcijos. Visuose kraštuose paskelbtų privačių dokumentų bendras bruožas – testacijoje užrašytų liudininkų sureikšminimas. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje išlikę ankstyvieji privatūs dokumentai XIV a. pabaigoje buvo patvirtinti išdavėjo antspaudu, testacijoje išvardyti

⁸⁶ E. Rimša, 1999, p. 419–420.

⁸⁷ М. Капраль, 2010.

⁸⁸ *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, 1948, Nr. 363.

⁸⁹ Pavyzdžiui, 1471 m. Mikalojaus Nemiraičio testamentas (*Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, 1948, Nr. 271).

⁹⁰ *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, 1948, Nr. 339.

⁹¹ Pavyzdžiui, 1484 m. Jackaus Vieštartaičio testamentas (*Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, 1948, Nr. 342).

⁹² Pavyzdžiui, 1446 m. Kijevo kunigaikščio Andriaus Vladimiravičiaus testamentas (Maskvos vals-

tybinė biblioteka, RS, f. 256, ap. 68, b. 4; *Українські грамоты*, 1928, Nr. 83).

⁹³ LVIA, f. 1282, ap. 5, b. 27, l. 7.

liudininkai ir nurodytas raštininkas. XV a. šios tradicijos nuosekliai nebuvo laikomasi. Visą aptariamąjį laikotarpį, t. y. iki XV a. pabaigos, privatūs dokumentai LDK beveik nebuvo patvirtinami pasaulietinių ar bažnyčios pareigūnų antspaudais (valdovo patvirtinimas buvo paskelbiamas atskira privilegija). Išimtis – miesto pareigūno antspaudas buvo privalomas, kai disponuojama valda buvo miesto teritorijoje arba su ja ribojosi.

2. XV a. LDK privatūs dokumentai buvo sudaromi laikantis arba rusėniškosios, arba lotyniškosios tradicijos. Galime matyti aiškių skirtumų patvirtinant privačius dokumentus ne tik dėl skirtingų dokumento rūšių, bet ir dėl skirtingų raštijos tradicijų. Didžioji dalis privačių dokumentų (donacijos, pardavimo dokumentai, testamentai ir kt.) buvo patvirtinami vienu išdavėjo antspaudu, tačiau štai rusėniškų pardavimo dokumentų antspaudavimo praktika buvo dvilypė. Nuo jų atsiradimo, t. y. nuo XV a. vidurio, dokumentai antspauduoti tiek vienu išdavėjo antspaudu, tiek išdavėjo ir liudininkų antspaudais. Nuo XV a. aštunto dešimtmečio daugumą rusėniškų pardavimo dokumentų patvirtina išdavėjas ir liudininkų sąrašė įvardyti asmenys. Lotyniški pardavimo dokumentai antspauduoti tik išdavėjo, tačiau pačioje XV a. pabaigoje atsiranda keli, patvirtinti ir testacijose išvardytų liudininkų (matyt, rusėniškos praktikos įtaka) antspaudais.
3. Liudininkų sąrašai taip pat turėjo svarbią reikšmę patvirtinant privačius dokumentus, tačiau jie aptinkami ne visada. Apie 80 procentų rusėniškų ir apie 20 procentų lotyniškų donacijų,

apie 20 procentų lotyniškų pardavimo dokumentų sudaryti be liudininkų sąrašų, tačiau nėra nė vieno testamento ir rusėniško pardavimo dokumento be šios klauzulės. Privačių dokumentų liudininkų sąrašuose dažniausiai figūruoja išdavėjo artimiausia aplinka ir dvasininkai, tačiau tiek rusėniškose, tiek lotyniškose donacijose pasitaiko testacijų, kuriose dvasininkai visai neminimi. Penktadalis testamentų taip pat yra sudaryti be dvasininkų. Pasaulietinės valdžios pareigūnai figūruoja didžiojoje dalyje rusėniškų pardavimo dokumentų, bet to paties nepasakysi apie lotyniškus. Miestiečiai liudijo tik keliuose kilmingųjų paskelbtuose dokumentuose.

4. Notarų ar raštininkų įvardijimas privačiuose dokumentuose XV a. yra ypač retas. Galime pabrėžti išskirtinę notariato svarbą lotyniškų testamentų sudarymo praktikoje – penktadalis jų yra sudaryti ir patvirtinti notaro. Kiti dokumentai, net ir bažnyčių fundacijos, lieka be šios patvirtinimo priemonės. Ankstyvajai rusėniškai tradicijai buvo būdinga nurodyti raštininką, parengusį dokumentą, tačiau ši praktika išliko tik Polocke paskelbtuose dokumentuose, kitose Rusios žemėse jos nuosekliai nesilaikyta. XV a. retai pasitaikydavo atvejų, kai antspaudu neturintis dokumento išdavėjas prašydavo, kad tą dokumentą antspauduotų kas nors kitas. Tokia praktika paplito nuo XVI a. pradžios, kai privačių dokumentų visuomenėje ima sparčiai gausėti ir antspaudu jau stengiasi patvirtinti kone kiekvieną sandorį. Parašas naudotas tik išskirtiniais atvejais, o tai sietina su menku visuomenės raštingumu.

BIBLIOGRAFIJA

- Archiwum ksiąg Lubartowiczów Sanguszków*, 1887 – *Archiwum ksiąg Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie*, wyd. Z. L. Radziwiński, P. Skobielski, B. Gorczak, t. I (1366–1506), Lwów, 1887.
- Archiwum ksiąg Lubartowiczów Sanguszków*, 1890 – *Archiwum ksiąg Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie*, wyd. B. Gorczak, t. III (1432–1534), Lwów, 1890.
- АВАК, т. 11 – *Акты издаваемые Виленскою Археографическою комиссиею*, т. 11: Акты Главного Виленского трибунала, Вильно, 1880.
- Археографический сборник*, т. 6 – *Археографический сборник документов, относящийся к истории Северозападной Руси*, т. 6, Вильна, 1869.
- Bartoszewicz A., 2012 – Agnieszka Bartoszewicz, *Piśmienność mieszczańska w późnośredniowiecznej Polsce*, Warszawa, 2012.
- Baur P., 1989 – Paul Baur, *Testament und Bürgerschaft. Alltagsleben und Sachkultur im spätmittelalterlichen Konstanz*, Sigmaringen, 1989.
- de Boüard A., 1948 – Alain de Boüard, *Manuel de diplomatie française et pontificale*, t. 2: *L'acte privé*, Paris, 1948.
- Codex Mednicensis*, 1984 – *Codex Mednicensis seu Semogitiae Dioecesis*, t. 1, P. Jatulis (ed.), Roma, 1984.
- Ewald W., 1914 – Wilhelm Ewald, *Siegelkunde*, München und Berlin, 1914.
- Gumowski M., Haisig M., Mikucki S., 1960 – Marian Gumowski, Marian Haisig, Sylwiusz Mikucki, *Sfragistyka*, Warszawa, 1960.
- Ilarienė I., 2014 – Inga Ilarienė, „1388 – XVI a. LDK vyskupijų viešieji notarai“, in: *Lietuvos šaltinių tyrimai*, t. 5, Vilnius, 2014, p. 147–170.
- Jablonskis K., 1979 – Konstantinas Jablonskis, *Istorija ir jos šaltiniai*, Vilnius: Mokslas, 1979.
- Kersken N., 2012 – Norbert Kersken, „Viešasis notariatas viduramžių Europoje“, in: Jolanta Karpavičienė (sud.), *Lietuvos notariato istorija*, Vilnius: R. Paknio leidykla, 2012, p. 11–20.
- Kętrzyński S., 1934 – Stanisław Kętrzyński, *Zarys nauki o dokumencie Polskim wieków średnich*, Warszawa, 1934.
- Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, 1948 – *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, wyd. Jan Fijałek, Władysław Semkowicz, Kraków, t. I, 1948.
- Nodl M., 2010 – Martin Nodl, „Średniowieczny testament jako anomalia“, in: *Dom, majątek, klient, sluga. Manifestacja pozycji elit w przestrzeni materialnej i społecznej (XIII–XIX wiek)*, Warszawa, 2010, s. 149–160.
- Posse O., 1887 – Otto Posse, *Die Lehre von den Privaturkunden*, Leipzig, 1887.
- Ramsey N., 2009 – Nigel Ramsay, „The History of the Notary in England“, in: Mathias Schmoekel, Werner Schubert (Hg.), *Handbuch zur Geschichte des Notariats der europäischen Traditionen*, Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2009, p. 375–391.
- Redlich O., 1911 – Oswald Redlich, *Die Privaturkunden des Mittelalters. Urkundenlehre*, München, 1911.
- Rimša E., 2012 – Edmundas Rimša, „Kaip praityje dokumentus antspaudodavio spaudų neturintys asmenys?“, in: Ramunė Šmigelskytė-Stukienė (sud.), *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos kraštovaizdis: skiriama prof. Jūratės Kiaupienės 65-mečiui*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2012, p. 432–433.
- Rimša E., 2012 – Edmundas Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, Vilnius: Žara, 1999.
- Skupieński K., 1990 – Krzysztof Skupieński, *Funkcje Małopolskich dokumentów w sprawach prywatnoprawnych do roku 1306*, Lublin, 1990.
- Skupieński K., 2002 – Krzysztof Skupieński, *Notariat publiczny w średniowiecznej Polsce*, Lublin, 2002.
- Архив Юго-Западной России*, т. 1 – *Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, Высочайше утвержденною при Киевском военном, Подольском и Волыньском генерал-губернаторе*, т. 1, Киев, 1859.
- Валк С. Н., 2000 – Сигизмунд Натанович Валк, *Избранные труды по историографии и источниковедению*, Москва, 2000, с. 516–555.
- Грамоты Великого Новгорода и Пскова*, 1949 – *Грамоты Великого Новгорода и Пскова*, сост. Сигизмунд Натанович Валк, Москва–Ленинград, 1949.
- Груша А. І., 2010 – Аляксандр Іванавіч Груша, *Мяноуная грамата князя Васіля Нарымонтавіча і фарміраванне пісьмовай культуры у прававой сферы Вялікага княства Літоўскага у апошняй трэці XIV – першай трэці XV ст.*, Мінск, 2010.

Капраль М., 2010 – Мирон Капраль, «Смолянин Гермула у Львові в 1467 році», in: *Вісник Львів. Ун-ту*, серія іст. 2010, вып. 45, с. 545–550.

Каштанов С. М., 1974 – Сергей Михайлович Каштанов, «Древнерусские печати (размышления по поводу книги В. Л. Янина)», in: *История СССР*, 1974, № 3, с. 182–183.

Каштанов С. М., 1988 – Сергей Михайлович Каштанов, *Русская дипломатика*, Москва, 1988.

Кобрин В. Б., 1985 – Владимир Борисович Кобрин, *Власть и собственность в средневековой России (XV–XVI вв.)*, Москва, 1985.

Панеях В. М., 1994 – Виктор Моисеевич Панеях, «Время возникновения русского частного акта (историографические заметки)», in: *Вспомогательные исторические дисциплины*, СПб., 1994, т. 25, с. 19–40.

Полоцкие грамоты, 1978 – *Полоцкие грамоты*, сост. Анна Леонидовна Хорошкевич, Москва, 1978, т. 2.

Семенченко Г. В., 1986 – Григорий Влади-

мирович Семенченко, «Византийское право и оформление русских завещаний XIV – XV вв.», in: *Византийский временник*, Москва, 1986, т. 46, с. 164–173.

Соболева Н. А., 1991 – Надежда Александровна Соболева, *Русские печати*, Москва, 1991.

Українські грамоты, 1928 – *Українські грамоты*, сост. Володимир Розов, Київ, 1928.

Черепнин Л. В., 1963 – Лев Владимирович Черепнин, «У истоков архивоведения и актового источниковедения («практической дипломатики») в России (вотчинные архивы и судебная экспертиза документов в XV–начале XVI в.)», in: *Вопросы архивоведения*, 1963, № 1, с. 53–56.

Шахматов А. А., 1903 – Алексей Александрович Шахматов, «Исследования о двинских грамотах XV в.», in: *Исследование по русскому языку*, СПб., 1903, ч. I, с. 28;

Янин В. Л., 1970 – Валентин Лаврентьевич Янин, *Актовые печати Древней Руси X–XV вв.*, Москва, 1970, т. 1.

VERIFICATION MEASURES OF A PRIVATE DOCUMENT IN THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA IN THE END OF THE 14TH–15TH C.

Mindaugas Klovas

S u m m a r y

In the end of the 14th–15th c., 250 full private documents written in the Grand Duchy of Lithuania were known. In the end of the 14th century, early private documents were approved by the issuer seal, list of witnesses and the scribe direction. However, eventually it was not consistently observed. The research shows obvious differences which confirm not only different types of documents, but also different writing traditions (Latin and Ruthenian). For example, a bigger part of the Latin private documents (donations, sales, testimonies, etc.) were approved by the seal of one issuer, but the Ruthenian practice of sales documents approval was ambivalent. Since their

emergence (from the middle of the 15th c.), one part of documents were approved only by the issuer seal and the other part by the issuers' and witnesses' seals together. Since the 8th decade of the 15th century, the biggest part of Ruthenian sales was approved by issuer and witnesses seals. The Latin sales were stamped only by the issuer, but at the end of the 15th century there several sales which were approved by the seals of the listed witnesses (obviously it was the influence of the Ruthenian practice). Also, the article analyzes the use of the list of witnesses, the recording of clericals and secular officials, the practice of notaries, scribes' naming, and others.

Iteikta 2015 02 10
Parengta skelbti 2015 03 10